

" تبیین هدف چهارم از سند ۲۰۳۰ در آموزش فراگیر دختران و پسران در مقایسه با حق آموزش برابر در فقه و حقوق ایران "

حسن خداوردی^۱، رحمان ولی زاده^۲، محمد علی خیرالهی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

چکیده:

یکی از اصلی ترین و چالش انگیزترین موضوعات سند ۲۰۳۰ سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۵ هدف چهارم بامسئله "حق آموزش فراگیر دختران و پسران و تضمین کیفیت عادلانه میان آنها و ایجاد فرصتهای یادگیری مادام العمر برای همه" بوده است. پژوهش حاضر در همین راستا ضمن بررسی این موضوع به مقایسه آن با حق بر آموزش در قوانین فقهی و حقوقی ایران پرداخته است. یافته های پژوهش که به شیوه توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته بیانگر آن است که اولاد دین اینگونه اسناد بین المللی بدون در نظر گرفتن شاخص های مهمی از جمله: دین، فرهنگ و ارزشهای حاکم بر جوامع؛ هیچ گاه نمی تواند نسخه شفابخشی برای آنها باشد در ثانی با وجود قوانین متنوع فقهی و حقوقی در ایران هیچ گاه نیاز به اقدام عملی برای اجرای هدف چهارم از سند ۲۰۳۰ نداریم و در این زمینه عدالت آموزشی و ایجاد فرصتهای یادگیری برای همه گان به درستی صورت می پذیرد و نیازی به اینگونه اسناد احساس نمی شود. البته ناگفته پیداست که کمبودها و نواقص در موضوع مورد بحث را می توان در موضوعات دیگر از جمله ضعف مدیران در اجرای برنامه های آموزشی یا فقدان مدیران کارآمد و تهیه و تنظیم محتوای آموزشی بر اساس استانداردهای آموزشی و موارد دیگر جستجو نمود که به عنوان پیشنهاد ارائه گردید.

واژگان کلیدی: سند ۲۰۳۰، عدالت آموزشی، حق، حق بر آموزش

۱- دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران. Hasankhodaverdi@yahoo.com

۲- استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران. (نویسنده مسئول) Valizadeh.rahman@gmail.com

۳- استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران. M09111125032@gmail.com

مقدمه :

در امر توسعه و پیشرفت و آبادانی کشور از یک سو و پیروی از اسناد بین‌المللی که در اکثر مواقع بدون در نظر گرفتن دین، فرهنگ و ارزشهای حاکم بر جوامع تدوین شده‌اند از سوی دیگر، ضرورت انجام پژوهش حاضر و روشن ساختن نکات پیدا و پنهان اینگونه از اسناد را بر همگان روشن می‌گرداند. با توجه به اینکه محتوای هدف چهارم بصورت مستقیم با حقوق زنان در ارتباط است و قوانین و مقررات فقهی و حقوقی و وجود اسناد بالادستی از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی، سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش و نقشه جامع علمی کشور ما در خصوص حق و حقوق زنان بر اساس دین مبین اسلام بصورت ویژه مورد توجه عالمان دینی و حقوقی و سیاسی اجتماعی قرار گرفته است، بنابر این مسئله اصلی پژوهش حاضر؛ ارزیابی و شناخت دقیق هدف چهارم، حق آموزش در سند ۲۰۳۰ و بررسی این هدف از منظر فقه و حقوق موضوعه و اسناد بالادستی کشور می‌باشد. سوال اصلی در این قضیه این است که مسئله حق آموزش و توانمندسازی زنان و دختران بر اساس قوانین فقهی و حقوقی و اسناد بالادستی در ارتباط با سند ۲۰۳۰ در کشور ما چگونه است؟ با توجه به قوانین فقهی و حقوقی که بر اساس آیات کریمه‌ی قرآن تدوین و مقرر شده‌اند و همچنین اسناد بالادستی، آیا ما نیاز به اجرا و اقدام عملی جهت تحقق سند ۲۰۳۰ در رابطه با حقوق زنان در کشور را داریم؟ آیا ضعف و نقصی مشهود و نقضی آشکار در این قوانین وجود دارد که باید به سمت این اسناد بین‌المللی گام برداریم؟ فرضیه متبادر به ذهن چنین می‌نماید که به نظر می‌رسد با توجه به مبانی فقهی و حقوقی و مجموعه قوانین بالادستی نیازی به اجرای سند ۲۰۳۰ حول محور حقوق زنان در امر آموزش در کشور نیست. و به نظر می‌رسد با توجه به جایگاه رفیع علم و دانش در فرهنگ غنی اسلامی، در فقه و حقوق ایران و اسناد بالادستی مدون شده، حق بر آموزش زنان و دختران بصورت همه‌جانبه در نظر گرفته شده و در این زمینه هیچ کمبود و نقصی به نظر نمی‌رسد. و کمبودها و نواقص را می‌توان در موضوعات دیگر از جمله ضعف مدیران در اجرای برنامه‌های آموزشی یا فقدان مدیران کارآمد و تهیه و تنظیم محتوای آموزشی بر اساس استانداردهای آموزشی و موارد دیگر جستجو نمود که خارج از موضوع پژوهش حاضر است

بدون شک پیشینه دور ۲۰۳۰ به آغاز دوره تجدد و شکل‌گیری آن برمی‌گردد. آشتیانی^۱ (۲۰۱۳). تدوین گران سند یا دستورکار ۲۰۳۰، این سند را از آخرین نسخه‌های اسناد توسعه در جهان امروز می‌شمارند که به رشته تحریر درآمده و به جهانیان ابلاغ شده است. البته برای اولین بار مفهوم توسعه و مفهوم کشورهای عقب‌مانده به وسیله ترومن رییس جمهور وقت آمریکا ابداع گردید. کچویان^۲ (۲۰۱۱) نباید نادیده انگاشت که این کار با توجه به تجربیات و شکست‌های پیشین مجامع بین‌المللی از جمله سازمان ملل متحد، صورت گرفته است.^۳ رؤسای دولت‌ها، نمایندگان بلندپایه نهادهای تخصصی سازمان ملل متحد و جامعه مدنی در سال ۲۰۱۵ گرد هم آمدند و این دستورکار را مصوب کردند، این سند در واقع جایگزین اهداف شکست‌خورده توسعه هزاره شد. سند ۲۰۳۰ در شهریورماه ۱۳۹۴ به تصویب رسیده و سند چارچوب اجرایی اقدام ملی برای اجرای سند در کشور ما نیز در آذرماه ۱۳۹۵ به تصویب رسیده و اقدامات اجرایی آن شکل قانونی و رسمی پیدا کرد با این حال نخستین اعتراض رسمی به اجرای آن از سوی بالاترین مقام سیاسی کشور یعنی رهبری نظام جمهوری اسلامی در تاریخ ۱۷ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۶ انجام شده است. در واقع تا این تاریخ از سوی مقامات و مسئولان رسمی و مجامع علمی، نه تنها هیچ‌گونه نقد علمی یا اعتراض علنی و آشکار به اجرای این سند ثبت نشد بلکه همانطور که ذکر شد، مقدمات اجرایی شدن آن نیز در کشور عملیاتی گردید.^۴ از سال ۱۳۹۶ موافقان و مخالفان اجرایی شدن این سند به ارائه‌ی نقطه نظرات خویش پرداختند. این پژوهش نیز با هدف تبیین آرمان(هدف) چهارم، از اهداف هفده‌گانه این سند با این بیان که " تضمین کیفیت آموزش فراگیر و عادلانه و ایجاد فرصت‌های یادگیری مادام‌العمر برای همه " تا سال ۲۰۳۰ به اجرا درآید، به رشته‌ی تحریر درآمده است. پیروznیک^۵ (۲۰۱۷) با توجه به نقش آموزش در جهت توسعه‌ی کشورها و نقش بی‌بدیل زنان و دختران

¹ Ashtiyani

² Kachoiyan

³ Majlis Research Center, Review of the 2030 Agenda for Sustainable Development (2020): Hidden Dimensions and Key Aspects of the 2030 Agenda .

⁴ The Speech of the Supreme Leader in a Gathering of Teachers on May 7, 2017

⁵ Pirouz nik

ادبیات پژوهش :

یکی از موضوعاتی که از دیر باز مورد توجه محققین و پژوهشگران سیاسی و اجتماعی قرار داشته مسئله زنان و مسائل مربوط به جنس زن در تاریخ بشریت بوده است با گذری مختصر در ادوار گذشته متوجه جنایات هولناک و دردناک در حق این موجود و مخلوق خداوند خواهیم شد. باقری^۱ (۲۰۰۳) البته چرایی این مسئله خود نیازمند پژوهشی جامع و همه جانبه است. در همین راستا عدالت خواهان و عدالت ورزان عالم نیز در گذر تاریخ سکوت نکرده و بر علیه حاکمان و ظالمان جور دست به اقداماتی می زدند که در نوع خودش قابل توجه بود. البته بررسی مسائل و مشکلات زنان در تاریخ را می توان از یک منظر به دروان قبل و بعد از اسلام تقسیم نمود. چرا که با ورود اسلام در شبه جزیره عربستان بسیاری از فرهنگها و سنت های غلط و نابرابر علیه زنان شکسته شد و با نزول آیات کریمه ی قرآن پیرامون شخصیت و جایگاه زنان، به نوعی خط بطلان بر باورهای غلط پیشینیان زده شد. با شکل گیری جوامع صنعتی، نوع جدیدی از برده داری نوین شکل گرفت و زنان به طرق مختلف مورد بی مهری صاحبان زر و زور قرار گرفتند. بعدها با تشکیل نهادها و سازمانهای بین المللی از جمله اتحاد بین المللی زنان - اتحادیه بین المللی زنان برای صلح و آزادی - انجمن حقوق زنان در توسعه - زنان سازمان ملل - سازمان بین المللی صهیونیستی زنان - فدراسیون بین المللی وکلای زن، توجه به زنان شکل دیگری به خود گرفت. تا آنجا که در طول سالها بیانیه ها و دستورات و اعلامیه های جهانی بسیاری در سطح بین المللی صادر شد و از دولتها و حاکمان وقت رعایت نکات گنجانده شده در این دستورات را در مورد رعایت حقوق زنان خواستار می شدند. در این میان پژوهشگران و اندیشمندان نیز با انجام پژوهشها و ارائه ی راهکارهایی مناسب در صدد تبیین مسائل و مشکلات زنان خصوصا در امر آموزش بوده و هستند. خانم مریم سلگی و سوده کریمی در مقاله ای با عنوان " سند ملی آموزش ۲۰۳۰ جمهوری اسلامی ایران و حق آموزش زنان " که در سال ۱۳۹۸ به چاپ رسید، به بررسی ابعادی از سند ۲۰۳۰ راجع به زنان از جمله خشونت علیه آنان، آموزش برابر، اشتغال و در قالب مقایسه با سند تحول آموزش و پرورش جمهوری اسلامی پرداخته اند که با توجه به نکات مثبتی که در این پژوهش

وجود داد باید اذعان نمود، در عنوان مقاله ی نویسندگان سند ۲۰۳۰ به عنوان سند ملی آموزش جمهوری اسلامی ایران مطرح شده که جای ابهام و نیاز به توضیح نویسندگان مقاله داشته که متاسفانه توضیحی ارائه نشده چرا که سند ۲۰۳۰ همانطور که پیشتر به آن پرداخته شد سندی ست که سازمان ملل متحد با قراردادن ۱۷ هدف در آن سعی در پیشبرد اهداف کشورها به سمت توسعه ی پایدار در موضوعات مختلفی چون محیط زیست، انرژی، مسئله ی آب و هوا، گرمایش زمین، فقرزدایی در جهان و در کنار همه ی اینها مسئله احقاق حقوق زنان از جمله حق آموزش و اشتغال برابر و عدالت جنسیتی، داشته است. نکته ی دیگری که پژوهش ما را نسبت به این پژوهش برتری می بخشد بررسی فقهی و حقوقی حق آموزش در کشور ایران است که بصورت مشروح به آن پرداخته شده و نتیجه گیری شده که با تدوین قوانین موجود، سازمانهای بین المللی نمی توانند در این زمینه کشور ما را تحت فشار بین المللی قرار دهند. سلگی و کریمی^۲ (۲۰۱۹) نزدیکترین موضوع به پژوهش حاضر، مقاله ای ست تحت عنوان " بررسی حق آموزش زنان در فقه و حقوق ایران و سند ۲۰۳۰ یونسکو " که در آن علی بخش زاده و همکاران به بررسی حق آموزش در کشور ایران و سند ۲۰۳۰ پرداختند در این پژوهش ضمن نقاط قوت و ذکر دلایل متقن فقهی مبنی بر حق بر آموزش زنان و دختران متاسفانه نویسندگان محترم در صفحه ۳۰ فصلنامه فقه و تاریخ تمدن در ۹ خط به بررسی حق آموزش زنان در حقوق و قوانین موضوعه پرداخته شده که قابل مقایسه با برسی های حقوقی جامع در این پژوهش نیست و از این نظر برتری ویژه ای نیست به مقاله مورد اشاره دارد. بخش زاده و همکاران^۳ (۲۰۲۲) (مقاله " بررسی حق آموزش زنان در فقه و حقوق ایران و سند ۲۰۳۰ یونسکو " علی بخش زاده، ام البنین؛ گرمودی ثابت، مولود؛ انتخابیان، عذرا. فقه و تاریخ تمدن: بهار ۱۴۰۱، سال هشتم - شماره ۱ صفحه ۲۶ تا ۳۳). اما پیرامون سند تحول آموزش و پرورش و اینکه این سند چگونه عدالت جنسیتی را ترسیم می کند آقای انور یدالهی و همکاران طی یک پژوهش که در فصلنامه ی پژوهش حقوق عمومی منتشر نموده اند طی مقایسه ای تطبیقی با سند ۲۰۳۰ به تبیین مسئله پرداختند. در بخشی از

² Solgi and Karimi

³ Bakhshzadeh

¹ Bagheri

باشد نیز در این پژوهش استفاده شده است که در بخش منابع به آنها اشاره شده است .

یافته‌های پژوهش :

قبل از پرداختن و بیان یافته‌های پژوهش لزوم بررسی لغوی واژه حق و حق بر آموزش ضروری به نظر می‌رسد . کلمه حق که مفرد کلمه ی حقوق است در معنای اصطلاحی آمده است که : « امتیازی که شخص در جامعه معین دارد». حقوق در این معنا به حقوق فردی تعبیر می‌شود. حقوق در اصطلاحی دیگر می‌تواند حکایت کند از: مجموعه قواعدی که تنظیم کننده و حاکم بر روابط اشخاص در جامعه معین می‌باشد، به عبارت دیگر حقوق مجموعه قواعدی است که از طریق مؤسسات اجتماعی یا دولتی، جهت تنظیم رفتار ایجاد و اعمال می‌شود. علم حقوق، دانش تحلیل و سیر تحول قواعد حقوقی است. جعفری لنگرودی^۲ (۱۹۹۲)، با توجه به تعاریف حق و حقوق، در تعریف حق آموزش، چنین گفته شده است: حق آموزش یا حق بر آموزش شامل فراگیری معلومات از طریق آموزش و پرورش ابتدایی و عمومی و تخصص‌های عملی از طریق آموزش کاربردی، نظیر آموزش فنی و حرفه‌ای می‌باشد. هاشمی^۳ (۲۰۰۵) این حق می‌تواند مبنای همه حقوق باشد. قاری^۴ (۲۰۰۹) چرا که بر خلاف دنیای قدیم امروزه خانواده به تنهایی قادر نیست تمام آموزش‌های لازم را به فرزندان خود منتقل کند. زیرا زندگی معمولی در جهان امروز مهارت‌هایی را نیاز دارد که انتقال آن‌ها به فرزندان از توانایی خانواده خارج است. بدین علت ضرورت تأکید بر این حق اهمیت می‌یابد. حال منظور از حق آموزش در هدف چهارم از سند ۲۰۳۰ که در واقع " تغییر نظام آموزشی کشورها و یکسان و همانندسازی آن با علایق و خطوط فکری و فرهنگی یکسان غربی، مد نظر تئورسیین های تعلیم و تربیت غرب و نظام جهانی می‌باشد، است. یکی از آن بخش‌ها، این بخش از اهداف سند بیان می‌دارد که " باید برای مردمان خود فارغ از جنسیت، قومیت، سن و هرگونه تفاوت و تبعیض جهت امکانات مساوی، باکیفیت بالا و مادام‌العمر تحصیل فراهم کنند ". به تعبیر دیگر از مهم‌ترین اهداف این بخش از سند همانطور که بیان شد ، توانمند سازی همه زنان و دختران می‌باشد؛ که حق آموزش و تحصیل و برخورداری از فرصت‌های برابر (تساوی جنسیتی و

پژوهش آمده است : " دو سند موضوع تحقیق، دارای نقاط اشتراک و افتراق می‌باشند . نقطه اشتراک اسناد مربوط به شأن و منزلت انسانهاست . در این خصوص هر دو سند ، منزلتی یکسان به برای جنس زن و مرد قایل می‌باشند . نقطه افتراق اسناد مربوط به معنایی است که هر یک از این اسناد از عدالت و آموزش در نظر دارند. سند ۲۰۳۰ از عدالت معنایی مرادف با برابری برداشت می‌نماید و عدالت جنسیتی را در برابری جنسیتی در امر آموزش تعریف می‌کند. سند تحول بنیادین معتقد به توزیع آموزش متناسب با نیازها و نقشهای هر یک از دو جنس است . ابهام سند بنیادین در تبیین نیازها و نقشهای هر جنس بزرگترین نقطه ضعف این سند به حساب می‌آید . " در این پژوهش نیز نویسندگان تنها به مقایسه ی سند تحول آموزش و پرورش با سند ۲۰۳۰ سازمان ملل متحد پرداختند و نهایتاً نقاط ضعف و قوت هر یک را مشخص نمودند اما با توجه به موضوع پژوهش مباحث حق و حقوق زنان بر آموزش را مد نظر نداشته و از اسناد بالا دستی نیز تنها به سند تحول آموزش و پرورش اکتفا نمودند از این منظر نیز پژوهش ما جامع تر و کامل‌تر به موضوع مورد نظر پرداخته است که در ادامه در یافته‌های پژوهش حاضر به آن پرداخته می‌شود. یداللهی و همکاران^۱ (۲۰۱۹)

روش پژوهش :

نوع پژوهش حاضر از نوع بنیادی به جهت گسترش مفاهیم و مطالب حق بر آموزش در فقه و حقوق اسلامی در سایر مرزهای علمی و دانشی می‌باشد که انجام این پژوهش به روش ترکیبی توصیفی و تحلیلی انجام شده است زیرا برآن هستیم تا علاوه بر توصیف چگونگی حق بر آموزش در فقه و حقوق ایران و مقایسه آن با سند ۲۰۳۰ سازمان ملل به تحلیل و تبیین چرایی امور نیز بپردازیم و نتایج پژوهش را با استفاده از استدلال، تحلیل و مقایسه‌ی ادله به سرانجام برسانیم بدین‌منظور روش گردآوری داده‌ها را از نوع کتابخانه ای انتخاب و از ابزارهای گردآوری داده‌های کتابخانه‌ای هم اعم از اینترنت، نرم‌افزارهای موسسه ی نور اعم از تفاسیر و علوم فقهی و قرآنی بهره بردیم همچنین از اسناد بین المللی مانند سند ۲۰۳۰ و سایر اسناد مانند سند رفع و منع خشونت علیه زنان استفاده نمودیم. استفاده از کتب چاپی، مقالات که از منابع فارسی و غیر فارسی که تماماً به زبان انگلیسی می-

^۲ Jafari Lngeroudi

^۳ Hashemi

^۴ Ghari

^۱ Yadollahi

توانایی خانواده خارج است. بدین علت ضرورت تأکید بر این حق اهمیت می‌یابد. بر این اساس حق بر آموزش به عنوان حقی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یکی از نیازهای بنیادین انسان است. بنابراین "مهم‌ترین مبنای فلسفی حق بر آموزش حیثیت ذاتی انسان هاست؛" این حق به عنوان یک حق "توانمندساز" زمینه‌برخورداری فرد از توانایی‌ها و استعدادهایش را فراهم خواهد نمود تا از آن طریق بتواند از سایر حقوق و تکالیف خود بهره‌مند گردد. بر اساس ماده ۱ توصیه‌نامه یونسکو در خصوص آموزش برای مفاهیم، همکاری و صلح بین‌المللی و آموزش در ارتباط با حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، آموزش اینگونه تعریف شده است: "تمامی فرآیندهای زندگی اجتماعی است که افراد و گروه‌های اجتماعی برای پرورش آگاهانه به منظور بهره‌مند شدن از همه توانایی‌ها، استعدادها، گرایش‌ها و دانش شخصی یاد می‌گیرند." بر مبنای این تعریف حق بر آموزش به عنوان یک حق توانمندساز توانایی فرد را شکوفا خواهد کرد به گونه‌ای که بتواند از استعدادهایش بهره‌کافی را ببرد. ماده ۱ بند ۲ کنوانسیون یونسکو علیه تبعیض در آموزش ۱۹۶۰ "همه اشکال و سطوح آموزش از جمله دسترسی به آموزش، استاندارد و کیفیت آموزشی و شرایطی که آموزش ارائه می‌شود" را جزء حق بر آموزش می‌داند. منشور ملل متحد به طور صریح حق بر آموزش را تعریف نمی‌کند اما با اشاره به مشکلات بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن را مد نظر قرار می‌دهد. دیگر آنکه بهبود حقوق بشر برای همه بدون تبعیض که در منشور مورد تأکید قرار گرفته است راه را برای توسعه آینده ماهیت غیر تبعیض‌آمیز حق بر آموزش آماده می‌نماید. مقدمه اساسنامه یونسکو آموزش را رکن اصلی و ضروری برنامه‌های این سازمان برای ارتقاء عدالت، آزادی و صلح برای کرامت انسان می‌داند. "اعلامیه جهانی حقوق بشر" نخستین سند بین‌المللی است که حق بر آموزش را به عنوان یک حق بشری به رسمیت شناخته است. اعلامیه فوق در ماده ۲۶ بدون ارائه تعریف حق بر آموزش، محتوا و عناصر این حق از جمله رایگان و اجباری بودن را تشریح نموده است. این میثاق در ماده ۳۱ حق هرکس به آموزش و پرورش رایگان را به رسمیت می‌شناسد و اعلام می‌دارد که هدف آموزش باید در راستای پیشبرد انسان به سوی منزلت و در

توانمندسازی همه زنان و دختران) را برای آنان در نظر داشته است؛ که شامل "آموزش ابتدایی"، "متوسطه"، سنجش و ارزیابی کیفیت و غیره از دوران ابتدایی تا دانشگاه است که با هدف تساوی جنسیتی و حذف موانع جنسیتی است. همچنین ضمن توجه ویژه به هنجارهای جنسیتی، به عنوان ابزاری برای اندازه‌گیری پیشرفت، لازم است تا تلاش بیشتری برای دستیابی به آن انجام شود.

حق آموزش زنان از منظر سند ۲۰۳۰

همانطور که پیش از این هم اشاره شد، هدف چهارم از اهداف ۱۷ گانه ی سند ۲۰۳۰ به اتفاق آرا به عنوان اولویت اول دستور کار جهانی ۲۰۳۰ شناخته شد. تأکیدها در این زمینه نه تنها به هدف چهارم محدود نمی‌شوند؛ بلکه لازم است به عنوان اساس موفقیت سایر اهداف توسعه پایدار مورد توجه قرار گیرد. اجرای هدف چهارم توسعه پایدار ۲۰۳۰ با عنوان "به سوی آموزش و یادگیری مادام‌العمر با کیفیت، برابر و فراگیر برای همه" می‌باشد و سازمان یونسکو در ارتباط با آن سه نقش الف) هدایت و هماهنگی، ب) نظارت و گزارش دهی و ج) ارتقای ظرفیت کارشناسی دولت‌ها را برعهده دارد. "حق بر آموزش" یکی از بنیادین‌ترین حقوق بشر در جهان امروزی است و در اسناد بسیار زیادی، دولت‌ها متعهد به اجرا و ایفای این حق برای عموم جامعه می‌باشند. کاترینا توماسوسکی "گزارشگر ویژه پیشین سازمان ملل در باره حق بر آموزش به این مسأله اشاره می‌کند که مشکلات زیادی از حقوق بشر وجود دارد که قابل حل نیستند مگر به اینکه به حق بر آموزش به عنوان کلیدی که تمامی قفل‌های دیگر حقوق بشریت را باز می‌کند، پرداخته شود. حق بر آموزش تنها به دوره ابتدایی یا سن خاصی محدود نمی‌شود. این حق ابزاری مهم برای بهبود کیفیت زندگی بشریت است. ابزاری که از طریق آن همگان قادر به آگاهی از دیگر حقوق و مسئولیت‌های خود می‌شوند و نیز وسیله‌ای ضروری جهت دست‌یابی به اهداف تساوی زنان و مردان و صلح و رفاه می‌باشد. حق بر تحصیل یا حق بر آموزش شامل فراگیری معلومات از طریق آموزش و پرورش ابتدایی و عمومی و تخصص‌های عملی از طریق آموزش کاربردی، نظیر آموزش فنی و حرفه‌ای می‌باشد. چرا که بر خلاف دنیای قدیم امروزه خانواده به تنهایی قادر نیست تمام آموزش‌های لازم را به فرزندان خود منتقل کند. زیرا زندگی معمولی در جهان امروز مهارت‌هایی را نیاز دارد که انتقال آنها به فرزندان از

باشد. اسناد بین المللی حقوق بشر این حق را در زمره حقوق فرهنگی بشر بر شمرده اند. این حق به عنوان سازنده زیربنایی فهم و درک انسانی و مجرای تعیین و تحقق دیگر حقوق معنوی، از جمله آزادی اندیشه، بیان و مذهب، از منزلتی بسیار رفیع در میان سایر حقوق انسان برخوردار است؛ از سویی دیگر، این حق نمی‌تواند و نباید فارغ از الزامات حقوق بشری باشد. شروع فرایند آموزش، بدون ایجاد زمینه‌ای برای توانمندسازی اندیشه درباره درستی یا نادرستی شکل و ماهیت آموزش و نیز بی‌توجهی به لزوم آموزش عقلانی و سیستماتیک مدار می‌تواند خود به نتیجه‌ای بس ناگوار ختم گردد. عدالت فرهنگی که آموزش بخشی از آن است، متأسفانه گاه در بسیاری موارد نقض می‌شود و تبعیض در دسترسی و اعمال این حق برای عموم مردم فارغ از تفاوت‌های نژادی، زبانی، دینی و عقیدتی به درستی انجام نمی‌گرفته و بر این اساس بود که کنوانسیون منع تبعیض در سال ۱۹۶۰ در پاریس شکل گرفت. همچنین، منع تبعیض به نحو بسیار ظریفی در اسناد جهانی حقوق بشر دیده می‌شود. آموزش در کودکی ماندگاری بیشتری دارد. به این جهت، بر آموزش حقوق بشر از سطح ابتدایی تأکید شده است. اما این آموزش نه فقط از دبستان تا دانشگاه که افراد و گروه‌های اجتماعی را در بر می‌گیرد؛ بلکه علاوه بر ملت، دولت نیز نیاز به آموزش دارد. افراد در نهادها و ارگان‌های دولتی نیز باید جهت ارتقا و رعایت حقوق شهروندان آموزش داده شوند. در حقوق بشر که به سه نسل مختلف تقسیم شده، حق آموزش در نسل سوم حقوق بشری جای گرفته و هر چند که مقررات حقوق بشر به صورت آمره و الزام آور نیستند، اما تلاشی جدی در سطح بین المللی برای ریشه‌کن کردن فقر فرهنگی و رفع محدودیت‌ها از جوامع در حال حاضر است و به تدریج حق آموزش را به حقی غیر قابل سلب و اجباری از سوی دولت‌ها تبدیل کرده است. شاید یکی از اهداف منشور سازمان ملل متحد همین بوده باشد که در فقر فرهنگی و جهالت و گرسنگی نمی‌توان راه‌های توسعه را دنبال کرد.

اهمیت دانش اندوزی

علم چنان نقش ارزنده‌ای در حیات الهی انسان دارد که علم آموزی به فرموده پیامبر - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَ سَلَّمَ - فریضه است: "طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ

نهایت به سوی صلح بین المللی باشد. در بند دوم، این ماده به شرح دوره‌های مختلف تحصیلی و الزامات مربوط به هر سطح پرداخته است و بند سوم از آزادی آموزشی سخن می‌گوید که یک قسمت مربوط به آزادی والدین در انتخاب مدرسه برای کودکانشان است و قسمت دیگر آزادی اشخاص در ایجاد و اداره مؤسسات آموزشی را مطرح می‌کند. بند دوم قسمت الف ماده ۳۱ تأکید می‌کند که آموزش و پرورش ابتدایی باید اجباری و رایگان در دسترس عموم قرار گیرد. ماده ۳۱ نیز به طور اختصاصی مربوط به آموزش ابتدایی است و از دولت‌ها می‌خواهد چنانچه نتوانسته‌اند آموزش ابتدایی اجباری و رایگان را در سرزمین خود ایجاد کنند باید ظرف مدت دو سال تدابیر لازم را برای اجرای کامل آن ببینند و نظریه تفسیری شماره ۳۳ در این باره از سوی کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ارائه شده است. لازم به ذکر است که ایران همچنان به سبب استمرار پاره‌ای نابرابری‌های جنسی مورد انتقاد بوده و از جمله در گزارش ۲۰۰۶ کمیته کارشناسان، در کنار برخی دستاوردها، نارسایی‌ها در زمینه ممنوعیت تبعیض جنسی نیز در ۲ بند بر شمرده شده است. جا دارد که در اینجا اشاره‌ای داشته باشیم به "منشور حقوق و مسئولیت‌های زن در نظام جمهوری اسلامی ایران" با الهام از شریعت جامع اسلام و نظام حقوقی آن که با هدف تبیین نظام مند حقوق و مسئولیت‌های زنان در عرصه‌های حقوق فردی، اجتماعی و خانوادگی تدوین گردیده است. این منشور اهتمام بر تبیین حقوق و تکالیف زن در اسلام، مبتنی بر قانون اساسی می‌باشد. منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران بر اساس وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی به عنوان یک سند مرجع سیاست‌گذاری در امور فرهنگی و اجتماعی در ۳ بخش، ۵ فصل و ۱۴۸ بند در تاریخ ۸۳/۰۶/۳۱ در جلسه شماره ۵۴۶ شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب گردید و کلیه دستگاه‌های ذیربط مکلفند برحسب وظایف دستگاهی و سازمانی جهت سیاست‌گذاری، اتخاذ تدابیر قانونی، تصمیمات و برنامه‌ریزی راجع به زنان، قواعد و اصول مندرج در این منشور را رعایت نمایند. این منشور مبنای معرفی و تبیین جایگاه زن در نظام جمهوری اسلامی ایران در مجامع بین المللی نیز قرار می‌گیرد. حق بر آموزش از جمله حق‌هایی است که کمتر به اهمیت بنیادین آن توجه شده است. حق آموزش، به یک معنا می‌تواند مدخل و پیش زمینه‌ای برای تحقق سایر حقوق

"یا ایها الذین آمنوا" عمومی است و شامل زن ها هم می شود. واژه "یا ایها الناس" ۱۹ بار در قرآن کریم آمده است، با مراجعه به قرآن کریم آیاتی را مشاهده می کنیم که با "ایها الناس"، عموم مردم را مورد خطاب دستورات الهی قرار داده است و همین مسأله بیانگر عمومی بودن این کتاب الهی برای افراد بشر است که تعالیم سعادت بخش آن مختص به گروه خاص یا در زمان مشخصی از زندگی بشری نیست. فقها معتقدند بعضی کلیات از "تخصیص" ابا دارد و لحن و بیان به گونه ای است که قابل تخصیص نیست و مطلب آن چنان است که برای عقل قابل تبعیض نمی باشد. آیا می توان گفت فرموده پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله: "طلب العلم فریضة علی کل مسلم" چون "مسلم" مذکر است تعبیر "کل مسلم" شامل زنان نمی شود؟ هرگز. زیرا اولاً در بعضی نقل هایی که در کتب شیعه وارد شده کلمه "مسلمه" نیز قید شده است، ثانیاً: این تعبیرات اطلاق دارد و مقید به رجولیت (مردان) نیست و اختصاص از آن فهمیده نمی شود. "مسلم" یعنی: مسلمان، چه مرد باشد چه زن. علاوه بر آن در همه نمونه هایی که شبیه این تعبیر هست، همینطور عمومیت دارد. مثال در حدیث: "المُسْلِمُ مَنْ سَلَّمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَ كَسَانِهِ" مسلمان آن است که سایر مسلمانان از دست و زبان او در امان باشند. بدیهی است که مقصود روایت این نیست که فقط مرد مسلمان اینطور باشد. همچنین در روایت "المُسْلِمُ أَخُ الْمُسْلِمِ" نمی توان گفت: چون نفرموده: "المسلمة اخت المسلمة" پس دستور مخصوص مردها است. کلینی^۵ (۲۰۱۳). همانطور که در این روایات و آیات ذکر شده در منابع معتبر فقهی و روایی و تفسیری ملاحظه می شود، کسب دانش و دانش اندوزی بدون هیچ قید و شرطی درآموزه های اصیل اسلامی و دینی ما آمده است و همه جا این اطلاق را شاهدیم و اختصاصی به مردان نداشته و ندارد. در همین زمینه سخن حضرت آیت الله شبیری زنجانی حول این روایت بسیار مفید فایده و حسن ختام این بحث نیز خواهد بود. ایشان در رسانه ی پایگاه بین المللی خبری شیعه با نام "شفقتنا"^۶ تحلیل بسیار زیبایی از این روایت با توجه به استدلال شهید مطهری حول این روایت دارند. ایشان می فرمایند: زمانی روایت معروف « طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ » که از حضرت امام صادق علیه السلام نقل شده،

مُسْلِمَةٌ " فیض کاشانی^۱ (۲۰۰۴) و نیز فرموده اند: کسی که دوست دارد به آزادشدگان از آتش نگاه کند، باید به دانش آموزان نظر نماید. قسم به کسی که جانم به دست اوست هیچ دانشجویی که در مسیر علم رفت و آمد می کند نیست مگر آنکه خداوند برای هر قدمش عبادت یکسال را می نویسد و برایش با هر قدمی که بر می دارد شهری در بهشت می سازد و در حالی که بر زمین گام می زند زمین برایش آموزش می طلبد و او در حالی که بخشوده است صبح و شام می کند و فرشتگان گواهی می دهند که دانش طلبان، آزاد شدگان خدا از آتش هستند. فیض کاشانی^۲ (۲۰۰۴) پیامبر - صلی الله علیه و آله و سلم - در روایت دیگری فرموده اند: کسی که راه علم آموزی را می پوید خداوند او را در راهی به سوی بهشت پیش می برد کلینی^۳ (۲۰۰۶) اسلام، مرد و زن را در تدبیر شؤون زندگی به وسیله اراده و تدبیر، مساوی می داند از این رو هر دو در تحصیل احتیاجات زندگی و آنچه مایه قوام حیات انسانی است یکسان می باشند. زن می تواند همانند مرد تحصیلات عالییه داشته باشد؛ و مالک نتیجه کار و کوشش خود شود. در صدور فرمان الهی فرقی بین زن و مرد نیست مگر در احکامی که ویژه یکی از ایشان است. تحصیل علم و کسب دانش نیز از احکامی است که زن و مرد در آن مشترک می باشند و هرگز دین اسلام جنسیت را سد راه دانش اندوزی نمی داند. زن در تمام احکام عبادی و حقوق اجتماعی با مرد شریک است و در هر امری که مرد استقلال دارد، مانند: ارث، کسب، معامله، تعلیم و تربیت و دفاع از حقوق و غیره زن هم مستقل است، مگر در مواردی که با مقتضای طبیعتش مخالف باشد. طباطبایی^۴ (۱۹۷۸) مروری بر آموزه های دینی نشان می دهد؛ حال که حق آموزش جنسیت پذیر نیست، حتی یادگیری برخی از علوم در دین اسلام، واجب عینی است. برخی دیگر از علوم نیز اگرچه اکتساب آن بر زن واجب نیست، اما یادگیری آن به زنان سفارش شده است. دیدگاه قوانین نیز همان دیدگاه آموزه های دینی اسلام است، اما بر روی علمی که واجب عینی هستند و یا علوم سفارش شده برای زنان تأکید چندانی نشده است. تمام آیات و روایاتی که درباره تحصیل علم و دانش وارد شده، همانند "یا ایها الناس" و

¹ Feyz e Kashani

² Feyz e Kashani

³ Koleyni

⁴ Tabataba

⁵ Koleyni

⁶ <https://qom.shafaqna.com/FA/229808>

قضایای حق بر آموزش لازم است ابتدا نگاهی به ارتباط حق و تکلیف داشته باشیم و تاثیر و تاثر این دو را بر یکدیگر بررسی نماییم. اگر مفهوم حق مورد بازکاوی قرار گیرد؛ مشخص می‌شود؛ گاهی حقی برای فرد معین است و تکلیفی بر دیگران و یا حقی برای دیگران و تکلیفی بر این فرد. و شاید هم حق و هم تکلیف بر او باشد. در این قسم، بازگشت تکالیف به حقوق است و تکلیف راه تحقق و ایجاد و احیای حق است. برخی امور، از آن جهت لازم می‌شوند که تنها راه تحقق یابی "حق" اند و بدون آنها استیفای حقوق غیر ممکن است. در نظام آموزش و پرورش یک سلسله تکالیفی برای کودکان و محصلان مقرر می‌کنند که مثال این مقدار مشق بنویسید، این مقدار در کلاس درس بخوانید، این مقدار حفظ کنید، این مقدار در کلاس حضور داشته باشید و غیره. وقتی این تکالیف مدرسه را تحلیل کنید، همه آنها به حقوق محصل بر می‌گردد و هیچکدام بار اضافی بر دوش آنها نیست؛ یعنی محصل "بار مدرسه" را بر دوش نمی‌کشد، بلکه بار خود را به دوش دارد. اگر گفتند مشق بنویس به خاطر آن است که علم آموختن حق او است و چون وی حق خود را نمی‌داند و به بازی سرگرم است، همین استحقاق او با کلمه تکلیف بیان می‌شود و گرنه دانشمند شدن حق او است و تمام منافعش به خود او بر می‌گردد. بر این اساس تمام برنامه‌های مدرسه، گرچه از منظر آموزش "تکلیف" است، ولی از منظر پرورش "حق" است. در جریان حقوق و تکالیف دینی هم همین گونه است. اگر دین الهی بشر را به نماز، روزه، حج، زکات، تولی، تبری و سایر موارد مکلف کرد، همه این‌ها به حقوق بشر بر می‌گردد. انسان حق تکامل دارد، فهمیدن حق اوست، حق رشد کردن دارد، حق دارد با فرشتگان همسایه شود، حق دارد که از طبیعت جمادی برتر گردد و حق دارد از غریزه گیاهی والاتر شود و از خوی حیوانیت بالا بیاید؛ چه اینکه حق دارد از تمام قافله هستی به خدای هستی بخش متقرب تر شود و حق دارد آنچه اندر وهم بلکه اندر فهم بسیاری از صاحب نظران نمی‌گنجد و ویژه صاحب بصیران است همان گردد. اینها همه حقوق او است و تنها راه به دست آوردن آنها، احکام و تکالیف دینی است. اینکه دین می‌گوید کارهایتان را قریه^۱ الی الله انجام دهید؛ یعنی هر قدمی که بر می‌دارید، یک مرحله به آن کمال مطلق که تقرب به آن، حق شما است نزدیک شوید؛ نماز مایه تقرب الی الله است، روزه پایه تقرب الی الله است. اگر نماز واجب شده برای آن است که موانع استیفای حقوق بشر را بر دارد و آرامش را که حق

بررسی می‌کردم. نکته جالب درباره این روایت این است که در هیچ نقلی از کتب کهن کلمه «مسلمه» نقل نشده. تنها در مقدمه مجمع البیان از طریق حضرت امام رضا علیه‌السلام و نیز در مقدمه کتاب معالم با واژه «مسلمه» نقل شده است. حدیث مذکور در کتب روایی معتبر قدیمی مثل کافی، محاسن برقی و بصائر الدرجات بدون این واژه نقل شده است. در امالی شیخ نیز همین حدیث نقل شده و آنجا نیز «مسلمه» وجود ندارد. مراجعه به نسخ امالی برای تحقیق این مطلب نیز نافع است. ایشان افزودند: شهید مطهری می‌خواستند شمول حکم برای نسوان را با الغای خصوصیت یا تنقیح مناط درست کنند؛ در حالی که کلمه "مسلم" اگر با "مسلمه" مقترن نشود، به معنای فرد مسلمان است، نه مرد مسلمان، و در نتیجه مرد و زن هر دو را شامل می‌شود و نیازی هم به الغاء خصوصیت یا تنقیح مناط و افزودن واژه «مسلمه» نیست. اهمیت دانش و دانش اندوزی چنان که گفته شد از آن روست که علوم و معارف مورد نیاز برای سعادت بشری از طریق دانش اندوزی و بکارگیری قوای فکری و اندیشه به دست می‌آید. از جمله معارف سعادت، معرفت خداوند و شناخت راه رسیدن به اوست. هر حرکتی که انسان انجام می‌دهد و هر گامی که بر می‌دارد فقط در پرتو نور علم می‌تواند در راه صحیح و به سوی خداوند باشد. امام علی - علیه السلام - خطاب به کمیل فرمودند: ای کمیل! هیچ حرکتی نیست جز آنکه تو در آن نیازمند دانشی هستی دانش، عمل را سودمند می‌سازد. زیرا عمل بدون آگاهی انسان را به هدف نمی‌رساند، حتی اگر صورت ظاهری عمل درست باشد. آگاهی، روح عمل است؛ چرا که عمل با نیت جان می‌گیرد و عمل بدون آگاهی کاری بدون نیت و یا با نیت نادرست است. امام صادق - علیه السلام - می‌فرمایند: چون شناخت آنچه از خیرخواهی انجام ده - خواه اندک یا بسیار - زیرا عمل (همراه با شناخت) پذیرفته می‌شود حکیمی^۱ (۲۰۱۵)

حق آموزش زنان در فقه اسلامی

همانطور که پیشتر هم در این پژوهش به آن اشاره شد، حق در اصطلاح فقهی عبارت است از نوعی سلطه و قدرت، یا نوع و مرتبه ضعیفی از ملکیت که قانون آن را به فرد یا افرادی می‌دهد. طبیعت حق این است که، صاحب حق بتواند آن را نقل و انتقال دهد، یا ساقط کند و یا به ارث بگذارد. فیض^۲ (۱۹۸۸). برای روشن تر شدن

¹ Hakimi

² Feyz e Kashani

جامعه را برای آگاهی از مسائل و احکام به آنها ارجاع می دادند؛ مانند ام ورقه انصاری. وی زنی آگاه به مسائل نماز و احکام مختلف و قاری قرآن بود و رسول خدا (ص) او را موظف کرد تا برای (زنان) اهل خانه خود نماز برپا کند. همچنین، حضرت با دادن لقب شهیده او را از عاقبتش آگاه ساخت. در تاریخ آمده است که گاه حضرت به اصحاب می فرمود: "برویم از شهیده عیادت کنیم". ترمانی^۱ (۲۰۰۶). علاوه بر آن، نام برخی زنان همچون سعه و ام عبد نیز به عنوان امام جماعت یاد شده است. ام عبد علاوه بر نماز جماعت، نماز میت نیز می خواند. همچنین زنان در عصر پیامبر از همسران رسول خدا (ص) و دختر وی نیز بسیار می پرسیدند. ابن جوزی^۲ (۲۰۰۵) پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) به سبب نیاز جامعه اسلامی به احادیث آن بزرگوار، اصحابی که احادیث فراوانی از آن حضرت شنیده بودند، در جایگاه خاصی قرار گرفتند. در این میان، زنان صحابی، به ویژه همسران پیامبر و دختر ایشان که روایات بیشتری از پیامبر اکرم (ص) شنیده بودند، مورد توجه خاص اصحاب دیگر و نیز مسلمانانی که پیامبر خدا (ص) را درک نکرده بودند، قرار گرفتند. همانطور که بیشتر در تعریف حق آموزش گفته شده است که حق بر آموزش شامل فراگیری معلومات از طریق آموزش و پرورش ابتدایی و عمومی و تخصص های عملی از طریق آموزش کاربردی، نظیر آموزش فنی و حرفه ای می باشد این حق می تواند مبنای همه حقوق باشد و بشر با آگاهی از حق و حقوق ذاتی و اکتسابی خویش، می تواند ادعای آن حق و قبول آن تکلیف کند. همچنانکه در قانون مدنی، انسان فاقد رشد و عقل نمی تواند اهلیت استیفا داشته باشد. علی آبادی^۳ (۲۰۱۱) حق تحصیل و آموزش در یک زمینه همان مقصود را دنبال می کنند که علم و آگاهی از آن مد نظر است و بین زن و مرد و کوچک و بزرگ تفاوتی وجود ندارد. سادات^۴ (۲۰۱۷) برخی حقوق واجد اهلیت تمتع هستند و برخی واجد اهلیت استیفا. به بیان دیگر آموزش و تحصیل هم حق تمتع بوده و هم از حقوق استیفا به شمار می رود، زیرا آموزش تمام انسان ها از حقوق اولیه آنهاست، اما تداوم آموزش از حقوق استیفایی و اکتسابی است. در اسلام آیات مختلفی وجود دارد که مسلمانان را به

انسان استبرای وی به ارمغان آورد. همانگونه که نتیجه تحلیل برنامه های مدرسه این است که از نظر آموزشی، تکالیفی به عهده محصلان گذاشته می شود، ولی از نظر پرورشی، همه این تکالیف به حقوق بر می گردد. ثمره تبیین احکام دینی، این است که از لحاظ فقهی یک سلسله تکالیف به عهده افراد مکلف است، لیکن از منظر کلامی که عهده دار بیان ملاک های احکام و نیز مسؤول تشریح پیامدهای آنها است، یک سلسله حقوق برای بشر است. با این توضیحات معلوم می گردد که رابطه بین حق و تکلیف رابطه ای دو طرفی است و نمی توان این دو را از یکدیگر جدا نمود بلکه تکلیف همواره به حق تعلق می گیرد و تکلیف غیر حق معنا ندارد. نتیجه آن که در فقه اسلامی، آموزش حقی قطعی برای مردان و زنان است که موجب ایجاد تکالیف و مسئولیت هایی در جامعه می گردد. و باز همانطور که ذکر شد از نظر اسلام تحصیل دانش امری لازم و واجب برای هر یک از زن و مرد است. عالی ترین و کامل ترین جلوه این مساوات، در اسلام تجلی یافته است؛ و به دلیل آنکه کسب علم و آگاهی یکی از شاخه های کمال به حساب می آید، هرکسی که بخواهد در دنیا آگاهانه زندگی کند و وظایف دینی، اجتماعی و خانوادگی خویش را به طور مطلوب انجام دهد، باید در پی تحصیل علم باشد. به همین جهت است که روشن ترین، موضوعات در اسلام جانبداری اصولی از رشد علم و گسترش آموزش و دانایی در سطح جامعه است. تمام آیات و روایاتی که درباره تحصیل علم و دانش وارد شده همانند "یا ایها الناس" و "یا ایها الذین آمنوا" عمومی است و شامل زن ها نیز می شود. این نگاه، هرگز جنس یا گروهی را استثنا نمی نماید، بلکه همه آحاد انسانی، اعم از سیاه و سفید، زن و مرد، عرب و عجم را در نزد پروردگار برابر می داند و هیچ اختلافی جز در پرتو پروای الهی و نزدیکی به آسمان معنا نمی شود، زیرا در این موضوع بحث در ارتباط با برابری، مربوط به ذات و طبیعت واحد بشری است، نه مسائل عارض بر جسم و جنس. اسلام هر انسانی را در حدود توانمندی ها و استعدادها و امکانات، برخوردار از حق آموزش و فرهنگ می داند. تأکید بر استیفای این حق تا حدی است که در مواردی که بحث یادگیری واجبات دینی و حتی پاره ای نیازمندی های دنیوی به میان می آید، این حق، به تکلیف تبدیل می شود. در زمان پیامبر (ص)، بعضی زنان مقام علمی بسیاری داشتند به طوری که گاه حضرت، زنان

¹ Termanini

² Ebn e Jouzi

³ Aliabadi

⁴ Sadat

افراد در آموزش همه علوم تأکید کرده است. مطابق بند ۳، اصل سوم قانون اساسی: «آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه در تمام سطوح، و تسهیل و تعمیم آموزش عالی». اصل سوم با تأکید بر اصل رایگان بودن آموزش و پرورش بیان می‌دارد که دولت جمهور اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی و تقویت روح بررسی و ابتکار در همه زمینه‌های علمی، فنی، فرهنگی و اسلامی از طریق تأسیس مراکز تحقیق و تشویق محققان به کار برد. مطابق اصل بیستم: «همه افراد ملت، اعم از زن و مرد یکسان، در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت و موازین اسلام برخوردارند». بر اساس اصل بیست و یکم: «دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او را ایجاد کند. مطابق اصل سی ام: دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سر حد خودکفایی کشور به طور رایگان گسترش می‌دهد. در خصوص مولفه‌های حق آموزش در این اصول، میتوان به رایگان بودن، همگانی بودن، اجباری بودن و به عدم تبعیض در میان اتباع کشور اشاره کرد که در ادامه به بررسی و تبیین هر یک از این مولفه پرداخته میشود. نخستین مولفه حق آموزش در قانون اساسی، «رایگان بودن» آموزش است. چنانچه ملاحظه گردید، رایگان بودن آموزش تا پایان دوره متوسطه در قانون اساسی تصریح گردیده است.

حق آموزش در قوانین عادی

از آنجایی که قوانین مربوط به حق آموزش نمایانگر رویکرد جمهوری اسلامی به مسئله ی آموزش است در این بخش از پژوهش به بررسی برخی از قوانین مربوطه خواهیم پرداخت.

اساسنامه ی نهضت سوادآموزی جمهوری اسلامی مصوب ۱۳۶۳ مجلس شورای اسلامی

از این قانون می‌توان به عنوان نخستین قانونی که در زمینه قوانین داخلی که بعد از انقلاب اسلامی به تصویب رسیده است؛ یاد کرد. در ماده ۱ این قانون در بیان یکی از اهداف تأسیس این نهاد چنین آمده است: «نهضت

آموزش علم و سواد راهنمایی می‌نماید و سیره عملی اولیا و اوصیای دینی نیز غیر از این نمی‌باشد. برابری آموزش و رفع تظلم در این زمینه مورد تأکید جدی ائمه اطهار (ع) است. در قرآن کریم و روایات معصومین - علیهم السلام - در فضیلت علم و علم آموزی سخنان زیبایی وجود دارد که در اینجا برخی از آنها را ذکر می‌کنیم "شَهَدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلَائِكَةُ وَ أُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ" (آل عمران، ۱۸). خدا که همواره به عدل قیام دارد گواهی می‌دهد که جز او هیچ معبودی نیست و ملائکه و صاحبان دانش نیز (شهادت می‌دهند). رسیدن به مرتبه درک توحید پروردگار و شهادت به آن، برای صاحبان علم امکان پذیر است و این در فضیلت و ضرورت علم به تنهایی کافی است. چون علم چنین ثمره دلپذیری دارد خداوند فرموده است: يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ (مجادله، ۱۱) خداوند کسانی را که ایمان آوردند و آنان را که علم داده شدند بسیار بلندمرتبه می‌فرماید. خداوند در مواضع فراوانی برتری عالم را نمایان ساخته است و در آیاتی به این برتری تصریح نموده است: قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (زمر، ۹) بگو آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟ قرآن به علم آموزی تشویق و بلکه امر می‌کند: فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (نحل، ۴۳) پس اگر نمی‌دانید از آگاهان بپرسید. از پیامبر اکرم - صلی الله علیه و آله - روایت شده است که: خداوند چون برای کسی نیکی بخواهد او را عالمی ژرف نگر در دین می‌سازد همچنین از ایشان نقل شده است: عالم هفتاد درجه از عابد برتر است. (فیض کاشانی^۱ (۲۰۰۴).

حق آموزش زنان در قوانین حقوقی ایران

با بررسی قانون اساسی کشور اصول مختلفی با عبارات و بیان متفاوت نه تنها به موضوع حق آموزش اشاره می‌نمایند بلکه تأکید بر رایگان بودن و عدالت جنسیتی و در پاره ای از موارد تخصصاً تأکید بر آموزش زنان به جهت شرایط خاص زنان از جمله نقش آفرینی در خانواده، ساختار جسمی و روحی خاص زنان، شده است. در این جا به صورت کلی می‌توان به این اصول اشاره نمود:

- بند سوم و چهارم اصل سوم و اصل سی ام- بند یازدهم اصل سوم- اصل چهل و سوم- اصل یکصد و چهل و هفتم- اصل یکصد و پنجاه و یکم. بنابراین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول گوناگونی بر حق تمامی

¹ Feyz e Kashani

ماده ی ۲ آیین نامه ی مزبور آمده است که وزارت آموزش و پرورش موظف است

با همکاری شوراهای اسلامی شهر و روستا، افراد مشمول این آیین نامه را که از ادامه ی تحصیل بازمانده اند شناسایی و امکان ثبت نام و ادامه ی تحصیل آنها را فراهم نماید .

قانون برنامه ی پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران .
در این برنامه نیز حق آموزش مورد تاکید قرار میگیرد. بند ج از ماده ۱۹ قانون مذکور بیان میدارد "آموزش و پرورش مجاز است در حدود مقرر در اصل ۱۵ ق.ا.گوش محلی و ادبیات بومی را در مدارس تقویت نماید و در کنار برنامه های آموزش ملی به آموزش محلی نیز توجه شود" **سند نقشه جامع علمی کشور .**

این سند نیز از جمله ی مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی است در سند نقشه جامع علمی کشور در قسمت اهداف بخشی نظام علمی ، فناوری و نوآوری کشور، دستیابی آحاد جامعه به سطح مناسب دانش عمومی و از بین رفتن بیسوادی بیان شده است.

سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش .
در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نیز بر گسترش عدالت آموزشی و رفع بی سوادی تاکید شده است .

منشور حقوق شهروندی
از دیگر اسناد مهم در حمایت از حق آموزش و پرورش است . در این منشور حق آموزش به عنوان یکی از حقوق مسلم ملت به رسمیت شناخته شده است و نسبت به قانون اساسی به جنبه های بیشتری از حق بر آموزش اشاره شده است. با توجه به مفاد منشور میتوان امیدوار بود که اعمال محدودیت نسبت به حق بر آموزش به همه افراد ملت دشوارتر از گذشته شود و این حق در شکل بهتر و کاملتری در جامعه ایفا گردد .

در این سند در ذیل بند "ظ" حق آموزش و پرورش مورد تاکید قرار گرفته است. در ماده ۱۰۴ این منشور بیان گردیده است که "شهروندان از حق آموزش برخوردارند . آموزش ابتدایی اجباری و رایگان است. دولت زمینه دسترسی به آموزش رایگان تا پایان دوره متوسطه را فراهم میسازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد نیاز و ضرورت کشور به طور رایگان گسترش میدهد. دولت آموزش پایه را برای افراد فاقد آموزش ابتدایی فراهم می آورد.

سوادآموزی سازمانی است وابسته به وزارت آموزش و پرورش که به منظور ریشه کن ساختن بیسوادی با توجه به ماده ۱ انجام وظیفه مینماید" وظایف نهضت عبارت است از آموزش بزرگسالان در حد خواندن و نوشتن و آموختن حساب و تربیت و بالا بردن سطح فرهنگ و نشر فرهنگ اسلامی مناسب با سوادآموزان در محدوده ضوابط نهضت سوادآموزی. به موجب این قانون کلیه ارگانهای دولتی و نهادهای انقلابی موظف گردیدند تا کلیه امکانات خود را در صورتی که وقفه ای در وظایف ایشان وارد نیاید، در اختیار نهضت قرار دهند و نهضت هم موظف است از همه امکانات استفاده کند .

قانون اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش مصوب ۱۳۶۸ مجلس شورای اسلامی .

این قانون یک قانون سازمان دهنده است و در جهت تحقق اصولی از قانون اساسی است که به آموزش و پرورش اهتمام داشته است. به موجب این قانون آموزش و پرورش به دو بخش کلی آموزش عمومی و آموزش نیمه تخصصی تقسیم شده و وزارت آموزش و پرورش عهده دار اجرای آن شده است . آموزش عمومی شامل ایجاد مهارت لازم در امر خواندن و نوشتن، آموزش مبانی اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، علمی و هنری در حدی که هر فرد به طور عام به آن احتیاج دارد . آموزش نیمه تخصصی نیز به دو بخش علمی و علمی - عملی تقسیم شده است . در ماده ۵ این قانون بحث آموزش فارغ از جنسیت پذیرفته شده است: "برخورداری از آموزشهای عمومی برای کلیه دانش آموزان کشور باید به گونه ای باشد که بر حسب استعداد و جنس بتوانند از تعلیمات مناسب جهت شکوفایی خلاقیتها بهره مند شوند" این ماده اشاره ی صریحی به بحث جنسیت در امر آموزش دارد و در واقع آزادی آموزش را فارغ از جنسیت میپذیرد.

قانون برنامه ی چهارم توسعه .

این قانون با تأکید مجدد بر امر آموزش و اجباری کردن آن تا پایان دوره ی راهنمایی، بر این نکته توجه دارد که دولت میبایست به تناسب تأمین امکانات، شرایطی را پدید آورد که به تدریج در مناطقی که آموزش و پرورش اعلام میکند تا پایان برنامه ی چهارم امر آموزش اجباری محقق گردد. علاوه بر آن هیئت دولت در آئین نامه مصوب ۱۳۸۳/۰۵/۰۲ بر امر آموزش تا پایان دوره ی راهنمایی تأکید و مقرر ای به تصویب رسانده است. در

آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۸۴ .

اهمیت و توجه به حق آموزش در قوانین عادی در نظام حقوقی ایران به حدی است که دولت برای اصلاح شخصیت مجرمان و بازگرداندن آنان به یک زندگی شرافتمندانه با گسترش آموزش و پرورش در زندان ها و موسسات وابسته به آنها گامی جهت اصلاح بزهکاران برداشته و در این آیین نامه فراگیری سواد و ادامه تحصیلات علمی، دینی و حرفه زندانیان مورد تاکید قرار داده است. از مجموع قوانین داخلی درباره ی آموزش و پرورش این نتیجه حاصل می آید که علاوه بر توجه قانون گذار اساسی به این مسئله، قانون گذار عادی نیز توجه خاصی را به این موضوع داشته است. معیارهایی که برای دو مفهوم حق و آزادی آموزش بیان شد در این قوانین به خوبی گنجانده شده است.

نتیجه گیری :

با توجه به فرضیه تحقیق بر اساس یافته ها به این نتیجه می رسیم ، توجه به جایگاه رفیع علم و دانش در فرهنگ غنی اسلامی از جمله در فقه و حقوق ایران و اسناد بالادستی ، حق بر آموزش زنان و دختران در کشور ایران بصورت همه جانبه در نظر گرفته شده و در این زمینه (قوانین و اسناد) هیچ کمبود و نقصی به نظر نمی رسد و جایی برای اجرای سیاستهای بین المللی تحت عنوان عنوان سند ۲۰۳۰ باقی نمی ماند. یافته های این پژوهش نشان می دهد در فقه و حقوق اسلامی، آموزش حقی قطعی برای مردان و زنان است که موجب ایجاد تکالیف و مسئولیت هایی در جامعه می گردد. و باز همانطور که پژوهشها نشان داد از نظر اسلام تحصیل دانش امری لازم و واجب برای هر یک از زن و مرد است. عالی ترین و کامل ترین جلوه این مساوات، در اسلام تجلی یافته است به دلیل آنکه کسب علم و آگاهی یکی از شاخه های کمال به حساب می آید، هرکسی که بخواهد در دنیا آگاهانه زندگی کند و وظایف دینی، اجتماعی و خانوادگی خویش را به طور مطلوب انجام دهد، باید در پی تحصیل علم باشد. به همین جهت است که روشن ترین، موضوعات در اسلام جانبداری اصولی از رشد علم و گسترش آموزش و دانایی در سطح جامعه است. تمام آیات و روایاتی که درباره تحصیل علم و دانش وارد شده همانند "یا ایها الناس" و "یا ایها الذین آمنوا" عمومی است و شامل زن ها نیز می شود. این نگاه، هرگز جنس یا گروهی را استثنا نمی نماید، بلکه همه آحاد انسانی، اعم از سیاه و

سفید، زن و مرد، عرب و عجم را در نزد پروردگار برابر می داند و هیچ اختلافی جز در پرتو پروای الهی و نزدیکی به آسمان معنا نمی شود، اسلام هر انسانی را در حدود توانمندی ها و استعدادها و امکانات، برخوردار از حق آموزش و فرهنگ می داند. بنابر این آموزش زنان نیز از ابتدای ظهور اسلام در کنار مردان مورد توجه این دین مبین بوده است. همچنان که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز بر اختصاص امکانات و شرایط مساوی مردان و زنان در جهت تعلیم و علم آموزی تأکید شده است. وجود پشتوانه چند صد ساله عقیدتی درخصوص تأکید بر حق بر آموزش زنان و تدوین قوانین متعدد داخلی در خصوص آموزش و پرورش کشور را بی نیاز از سایر برنامه های وارداتی می نماید. تدوین یک سند ملی باید بر اساس مبانی، اصول، آرمان ها و فرهنگ یک ملت و کشور باشد. برنامه ۲۰۳۰ در واقع سند چشم انداز ۱۵ ساله کشور را در موضوعات کلان و تربیت نسل و فرهنگ سازی مطرح می نماید و متاسفانه وارد مسائل حاکمیتی جمهوری اسلامی ایران نیز می شود و این مساله استقلال فرهنگی کشور را تهدید می نماید. تعهدات مختلف ایران در راستای اجرایی سازی این برنامه در تناقض با اسناد بالادستی آموزشی و فرهنگی کشور است؛ آنچه به عنوان یکی از اصول موجود در این برنامه ملی به کار برده شده است مساله جهانی سازی در تربیت شهروند جهانی می باشد در حالی که اهداف ذکر شده در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش تحقق آرمان های متعالی انقلاب اسلامی ایران مانند احیای تمدن عظیم اسلامی، حضور سازنده، فعال و پیشرو در میان ملت ها و کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت است. حال با توجه به مجموعه ی حقوق و قوانین پیرامون موضوع حق آموزش در می یابیم که با اجرای این قوانین محتاج اسناد بین المللی از جمله سند ۲۰۳۰ نخواهیم بود . پیشنهاد می گردد با توجه به کمبودها و نواقص در موضوع مورد بحث از جمله ضعف مدیران در اجرای برنامه های آموزشی یا فقدان مدیران کارآمد و تهیه و تنظیم محتوای آموزشی بر اساس استانداردهای آموزشی و موارد دیگر با بکارگیری نخبگان در حوزه تعلیم و تربیت و اعتماد به جوانان خوش فکر گامی موثر در بهبود کاستی ها در مباحث حق آموزش برابر در کشور برداشته شود .

منابع:

- محمد باقر کمره ای . تهران: انتشارات سرور .
- کچوئیان، حسین(۲۰۱۱)، نظام اجتماعی، غرب: تجدد، توسعه و ویرانگری، تاملی تاریخی بر توسعه و نسبت آن با علوم اجتماعی و برنامه ریزی، سوره اندیشه ، شماره ۵۶ و ۵۷
- فیض کاشانی ، ملا محسن (۱۹۸۶) . المحجّة البيضاء فی تهذیب الاحیاء . مقدمه علی اکبر غفاری . قم : جامعه مدرسین .
- قاری سید فاطمی، سید محمد(۲۰۰۹)، حقوق بشر در جهان معاصر. جلد دوم . تهران : انتشارات شهر دانش .
- منصور، جهانگیر(۲۰۲۴)، قانون اساسی، تهران : چاپ دوران .
- معین، محمد(۱۹۹۲)، فرهنگ لغات فارسی، تهران : امیرکبیر
- هاشمی، سید محمد(۲۰۰۵)، قانون اساسی و حاکمیت مردم، نشریه حقوق اساسی، دوره ۲، شماره ۳، شهریور ۱۳۸۴، صفحه ۳۲۵-۳۳۳
- طباطبایی علامه محمدحسین (۱۹۷۸) المیزان فی تفسیر القرآن، قم: جماعه المدرسین حوزه العلمیه.
- یدالهی، انور ، محمدحسین زارعی ، اسداله یآوری(۲۰۱۹) . بررسی تطبیقی رویکرد سند ۲۰۳۰ و سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش ایران به عدالت آموزشی جنسیتی . فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال بیست و یکم، شماره ۵۶ .
- اساسنامه ی نهضت سوادآموزی جمهوری اسلامی مصوب ۱۹۸۴ مجلس شورای اسلامی
- قانون اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش مصوب ۱۹۸۹ مجلس شورای اسلامی .
- قانون برنامه ی چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران .
- قانون برنامه ی پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران .
- سند نقشه جامع علمی کشور .
- سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش .
- منشور حقوق شهروندی .
- آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۲۰۰۵ .
- آذربایجان، مسعود،(۲۰۰۹)، عدالت جنسیتی و اشتغال زنان، مجله مطالعات کاربردی زنان کتاب زنان، شماره ۴۶ .
- آشتیانی، منوچهر(۲۰۱۳)، پیشرفت، توقف ناپذیری، غیرقابل برگشت بودن، سوره اندیشه، شماره ۱۴ .
- باقرزاده، محمدرضا(۲۰۰۹)، نیم نگاهی به حقوق زن در اسلام، نقدی بر کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، فصلنامه معرفت، شماره ۷ .
- بخش زاده ، علی، ام البنین ، گرمرودی ثابت، مولود، انتخابیان، عدرا .(۲۰۲۲) بررسی حق آموزش زنان در فقه و حقوق ایران و سند ۲۰۳۰ یونسکو ، فقه و تاریخ تمدن: بهار ۱۴۰۱ ، سال هشتم – شماره ۱ صفحه ۲۶ تا ۳۳ .
- پیروزی، مهرانز (۲۰۱۷)، سند سازمان ملل متحد دگرگون ساختن جهان ما دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، تهران: صندوق کودکان ملل متحد در ایران و دفتر منطقه ای یونسکو .
- ترمانینی عبدالسلام(۲۰۰۶) رویدادهای تاریخ اسلام ، جمعی از پژوهشگران ، تهران ، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر(۲۰۲۲). ترمینولوژی حقوق. تهران . انتشارات گنج دانش ، چاپ ۳۷
- حکیمی، محمدرضا و دیگران(۲۰۱۵) . ترجمه فارسی الحیات . مترجم احمد آرام . تهران : نشر دلیل ما .
- دهخدا، علی اکبر(۱۹۹۴)، لغت نامه، تهران : چاپ خانه مجلس.
- سازمان برنامه و بودجه(۱۹۹۹)، اولین گزارش ملی توسعه انسانی ایران، تهران : انتشارات سازمان
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور(۲۰۰۵)، آرمان ها و اهداف توسعه هزاره . ترجمه سیدمهدی آرابی و همکاران. تهران: انتشارات سازمان مدیریت .
- سلگی، مریم و کریمی، سوده (۲۰۱۹) ، فصلنامه فرهنگی – تربیتی سال چهاردهم . شماره ۴۸ . پاییز ۱۳۹۸ : ۳۷- ۷
- شایگان علی(۱۹۵۲)، شرح قانون مدنی . تهران : انتشارات اسلامیة.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۹۸۶)، اصول کافی، مترجم:

Resources:

Azarbayjani, M., (2009). Gender Equality and Women's Employment. *Journal of Applied Women's Studies*, Women's Book, Issue No. 46

Ashtiani, Manouchehr (2013), *Progress, Inevitability, Irreversibility*, Surah Andisheh, Issue No. 14.

Bagherzadeh, Mohammad Reza (2009), *A Glance at Women's Rights in Islam: A Critique of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*, Marifat Quarterly, Issue No. 7.

Bakhshzadeh, Ali; Omolbanin, Garmaroudi Sabit, Moloud; Entekhabian, Azra. (2022) *Investigation of Women's Right to Education in Iranian Jurisprudence and Law and UNESCO's 2030 Agenda*, *Jurisprudence and the History of Civilization*., Year 8 – Issue No. 1, Pages 26 to 33

Pirouzneek, Mehrnaz (2017), *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, Tehran: United Nations Children's Fund in Iran and UNESCO Regional Office.

Tarmanini, Abd al-Salam (2006), *Events of Islamic History*, A Group of Researchers, Tehran: Islamic Sciences and Culture Research Institute.

Jafari Langroudi, Mohammad Jafar (2022). *Legal Terminology*. Tehran: Ganj Danesh Publications, 37th Edition.

Hakimi, Mohammad Reza, et al. (2015). *Persian Translation of Al-Hayat*. Translator: Ahmad Aram. Tehran: Dalil Ma Publications.

Dehkoda, Ali Akbar (1994), *Loghatnameh (Dictionary)*, Tehran: Majles Printing House.

Organization for Planning and Budget (1999), *First National Human Development Report of Iran*, Tehran: Organization Publications.

Management and Planning Organization (2005), *Millennium Development Goals and Objectives*. Translated by Seyed Mehdi Araei and colleagues. Tehran: Management Organization Publications.

Solgi, Maryam and Karimi, Soudabeh (2019), *Cultural-Educational Quarterly*, Year 14, Issue No. 48, Fall 2019: Pages 7-37

Shaigan, Ali (1952), *Explanation of the Civil Law*. Tehran: Eslamiyeh Publications.

Kulaini, Muhammad ibn Ya'qub (1986), *Al-Kafi (The Sufficient)*, Translator:

Muhammad Baqir Kamarehei. Tehran: Sarvar Publications.

Kachouian, Hossein (2011), *Social System, West: Modernity, Development and Destruction, A Historical Reflection on Development and its Relationship with Social Sciences and Planning*, Surah Andisheh, Bahman and Esfand 2011, Issue Nos. 56 and 57

Fayz Kashani, Mulla Muhsin (2004), *Al-Mahajjat al-Bayda fi Tazhib al-Ihya*, Introduction by Ali Akbar Ghafari, Qom: Society of Seminary Teachers.

Ghari Seyed Fatemi, Seyed Mohammad (2009), *Human Rights in the Contemporary World*, Volume 2, Tehran: Shahr-e-Danesh Publications.

Mansour, Jahangir (2024), *Constitution*, Tehran: Doran Publishing

Moein, Mohammad (1992), *Persian Dictionary*, Tehran: Amir Kabir Publishing.

Hashemi, Seyed Mohammad (2005), *Constitution and Popular Sovereignty*, *Journal of Constitutional Law*, Vol. 2, No. 3, September 2005, Pages 325-333

Tabatabaei, Allameh Mohammad Hossein (1978), *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*, Qom: Society of Seminary Teachers.

Yadollahi, Anvar; Mohammad Hossein Zarei; Asadollah Yavari (2019), *Comparative Analysis of the 2030 Agenda and the Fundamental Transformation Document in Iran's Education System regarding Gender Educational Justice*. *Quarterly Journal of Public Law Research*, Year 21, Issue No. 56, Winter 2019

Statute of the Literacy Movement of the Islamic Republic of Iran, Approved by the Islamic Consultative Assembly in 1984

Law on the Objectives and Duties of the Ministry of Education, Approved by the Islamic Consultative Assembly in 1989.

Law of the Fourth Development Plan of the Islamic Republic of Iran.

Law of the Fifth Development Plan of the Islamic Republic of Iran.

Comprehensive Scientific Roadmap of the Country Document

Fundamental Transformation Document of the Education System.

Charter of Citizens' Rights

Executive Regulations of the Prisons Organization and Security and Correctional Measures of the Country, Approved in 2005.

